

УДК 631.41:631.559:633.34

DOI <https://doi.org/10.32782/2226-0099.2025.145.2.34>

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ АГРОЛАНДШАФТІВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК СКЛАДОВА СТАЛОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Карась І.Ф. — к.с.-г.н.,

доцент кафедри геодезії та землеустрою,

Поліський національний університет

orcid.org/0000-0001-6958-3636

Кравчук М.М. — к.с.-г.н.,

доцент кафедри ґрунтознавства і землеробства,

Поліський національний університет

orcid.org/0000-0003-3405-9206

Журавель С.В. — к.с.-г.н.,

доцент кафедри ґрунтознавства і землеробства,

Поліський національний університет

orcid.org/0000-0003-4627-9898

Піциль А.О. — к.с.-г.н.,

доцент кафедри екології,

Поліський національний університет

orcid.org/0000-0002-0962-574X

Лук'яненко О.П. — старший викладач кафедри геодезії та землеустрою,

Поліський національний університет

orcid.org/0000-0001-9278-2289

Агроландшафти є досить складною системою, яка базується на різних типах угідь, та залежить від низки екологічних, економічних та соціальних умов. Враховуючи особливості формування агроландшафтів, можна відмітити нестабільність їх існування у просторі та часі. До агроландшафтів України належить рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження, використання яких є неоднаково ефективними за регіонами України.

У структурі земельного фонду Житомирської області (2982,7 тис. га) 50% з усіх категорій земель належить сільськогосподарським землям, а відсоток розораності складає 74,1%. Зернові та зернобобові культури займають 442,5 га ріллі. За часткою регіону у загальному виробництві продукції сільського господарства Житомирщина посідає проміжне тринадцяте місце серед інших областей з показником у 4,3%. Виробництво сільськогосподарської продукції забезпечує 1300 аграрних підприємств різних форм господарювання та 171,8 тис. особистих селянських господарств з вартістю валової продукції 29027,5 млн. грн. та 18684,2 млн. грн. відповідно.

Встановлення ефективності використання агроландшафтів певного регіону передбачає не лише визначення їх продуктивності шляхом аналізу вартості валової продукції з одиниці площі, а й обіг самих сільськогосподарських угідь на ринку земель. За цінами на сільськогосподарські землі Житомирська область займає шістнадцяту позицію з ціною 40,7 тис. грн./га. Відповідно податкові надходження у місцеві бюджети громад є також невисокими. Така тенденція обумовлена місцем розташування Житомирської області та особливістю переважаючих типів ґрунтів.

Отже, в результаті проведеного аналізу щодо ефективності використання агроландшафтів регіону, можна зробити висновок про низький економічний ефект від користування сільськогосподарськими землями порівняно з іншими областями нашої держави.

Ключові слова: агроландшафти, сільськогосподарські землі, ефективність, економічний, валова продукція, структура угідь.

Karas I.F., Khravchuk M.M., Zhuravel S.V., Pitsil A.O., Lukhyanenko O.P. Efficiency of use of agrolands of Zhytomyr region as a component of sustainable land use

Agrolandscapes are a rather complex system based on different types of land and depend on a number of ecological, economic and social conditions. Given the peculiarities of the formation of agrolandscapes, it is possible to note the instability of their existence in space and time. The agrolandscapes of Ukraine include arable land, hayfields, pastures, perennial plantations, the use of which is not equally effective in the regions of Ukraine.

In the structure of the land fund of the Zhytomyr region (2982,7 thousand ha), 50% of all categories of land belong to agricultural land, and the percentage of plowing is 74,1%. Grain and leguminous crops occupy 442,5 ha of arable land. In terms of the region's share in the total production of agricultural products, the Zhytomyr region occupies an intermediate thirteenth place among other regions with an indicator of 4,3%. Agricultural production is provided by 1,300 agricultural enterprises of various forms of management and 171,8 thousand personal farms with a gross product value of 29027,5 M UAH and 18684,2 M UAH, respectively.

Establishing the efficiency of using agrolandscapes of a certain region involves not only determining their productivity by analyzing the cost of gross output per unit area, but also the turnover of agricultural lands themselves on the land market. In terms of agricultural land prices, Zhytomyr region ranks sixteenth with a price of 40,7 thousand UAH/ha. Accordingly, tax revenues to local community budgets are also low. This trend is due to the location of Zhytomyr region and the peculiarity of the prevailing soil types.

So, as a result of the analysis of the efficiency of using agrolandscapes of the region, we can conclude that the economic effect of using agricultural lands is low compared to other regions of our country.

Key words: *agrolandscapes, agricultural lands, efficiency, economic, gross output, land structure.*

Постановка проблеми. Відомо, що основу агроландшафтів складають сільськогосподарські угіддя, до яких, в свою чергу належить рілля, сіножаті, пасовища, а також землі лісогосподарського призначення. На формування агроландшафтів впливає взаємодія комплексу природних чинників разом із системою землеробства, зокрема гідрографічна мережа, гідротехнічні споруди, межі полів сівозміни, дороги тощо. Саме тому агроландшафт сьогодення є досить складною системою, яка має в своєму складі як природні угіддя, так і штучні екосистеми з розташованими на них будівлями, спорудами та комунікаціями [5].

Враховуючи особливості формування агроландшафтів, можна говорити про складність їх функціонування, що, в свою чергу, призводить до нестабільності їхнього існування у просторі та часі [3, 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Земельний фонд Європи складає 1 млрд. га, близько половини якого становлять сільськогосподарські землі. Середня забезпеченість одного європейця землею складає близько 1,3 га. Проте аналізуючи цей показник в розрізі країн, можна побачити, що найвища забезпеченість таким агроландшафтом як рілля спостерігається у Фінляндії (4,35 га), а найменша – у Німеччині (0,14 га). Для прикладу, в Україні цей показник становить 0,2 га на одну особу. Тобто, чим менша густота населення, тим показник забезпеченості сільськогосподарськими угіддями є вищим [3, 7].

За рівнем розорюваності земель серед країн Європи Україна посідає перше місце з показником 53,9%. У Польщі він складає 36,5%, Німеччині – 34,1%, Франції – 33,5%. В Україні найбільша розораність характерна для степової зони (81,2%), а в структурі сільськогосподарських угідь найбільшу частку становить рілля (78,0%). Загалом такий стан використання земель нашої держави вимагає перегляду основних положень у сфері управління земельними ресурсами [7].

Постановка завдання. За високого рівня освоєння території України, де в системі землекористування переважають сільськогосподарські землі, доцільним

є аналіз ефективності використання агроландшафтів в цілому, а також за окремими регіонами зокрема.

Комплексний підхід до оцінки стану агроландшафтів передбачає екологічний, економічний та соціальний їх моніторинг. З економічної точки зору, сільсько-господарські угіддя мають використовуватись агровиробниками для отримання максимального прибутку з одного гектара землі. Проте поряд з цим мають враховуватись такі фактори, як: природна родючість ґрунту, погодні умови території землекористування, рельєф, економічне спрямування регіону, забезпечення потреб споживачів необхідними продуктами харчування тощо [6, 8]. Саме такий комплекс біологічних, економічних та соціальних факторів свідчить про ефективність використання агроландшафтів у системі землекористування.

Виклад основного матеріалу. Територія Житомирської області переважаючою своєю частиною знаходиться в зоні Полісся України, лише південна її частина належить до зони Лісостепу.

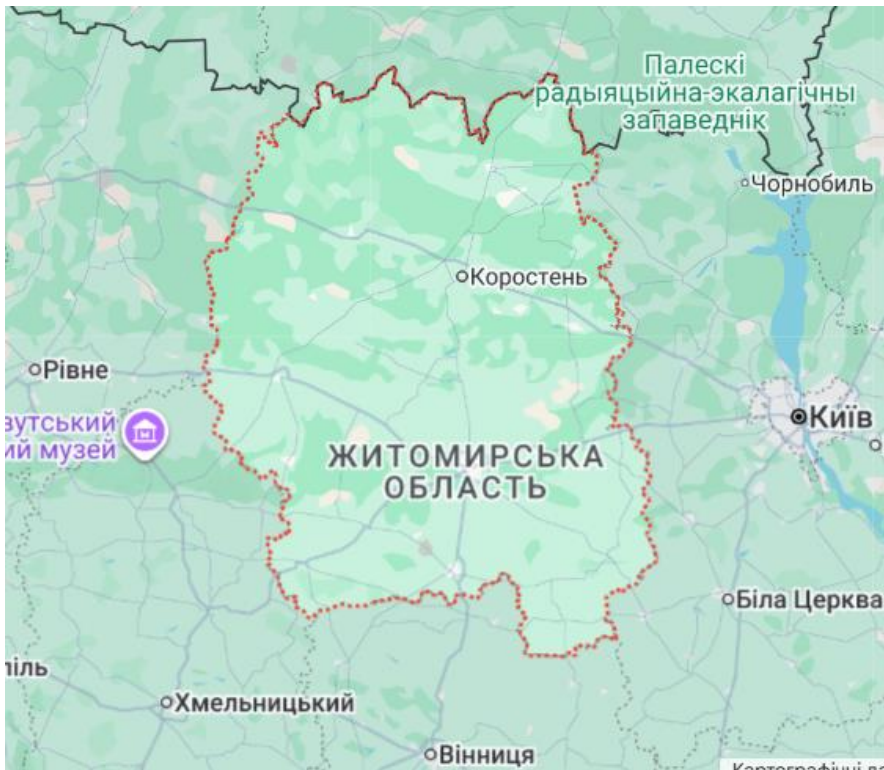

Рис. 1. Місце розташування Житомирської області

За своїм рельєфом Житомирська область є хвилястою рівниною, що лежить в межах Придніпровської та Волино-Подільської височин. Північно-східну частину області займає Поліська низовина, на півночі знаходиться Слов'янсько-Овруцький кряж. Загалом територія Житомирської області є вирівняною за рельєфом за виключенням окремих земельних масивів, що є сприятливим фактором для функціонування агроландшафтів.

Клімат території області є помірно-континентальним з середньорічною температурою близько 10°C, річною кількістю опадів 600 мм (на півдні – 570 мм). Тривалість вегетаційного періоду становить 240 днів. Серед несприятливих погодних умов зустрічаються сильні зливи та град. В цілому погодні умови за тепло- та вологозабезпеченістю є сприятливими для вирощування більшості характерних для регіону сільськогосподарських культур.

Ґрунтовий покрив області представлений дерново-підзолистими ґрунтами на півночі та чорноземами звичайними – на півдні [1, 2].

Земельний фонд Житомирської області налічує більше 50% сільськогосподарських земель. Землі сільськогосподарського призначення становлять 1582,2 га, з них рілля складає 1112,7 га. Тобто відсоток розорюваності земель з урахуванням площ розпайованих територій (1100,1 га) є досить високим, як і по всій території України (табл. 1).

Таблиця 1

Структура земельного фонду Житомирської області

Категорія земель	Площа, га
Землі сільськогосподарського призначення, у т.ч.:	1582,2
Сільськогосподарські угіддя, з них:	1510,1
Рілля	1112,7
Ліси та інші лісовкриті площі	1123,4
Забудовані землі	89,0
Землі водного фонду, з них:	149,8
Землі під водою	48,6
Відкриті заболочені землі	101,2
Інші землі	72,1
Частка розпайованої землі	1100,1
Усього земель	2982,7

Досить значні площі займають ліси та лісовкриті території, а водний фонд охоплює 149,8 га території Житомирської області (табл. 1).

Житомирська область характеризується більш інтенсивним розвитком сільськогосподарства порівняно із промисловістю. На території регіону в агарному секторі переважає галузь рослинництва. Власне виробництво забезпечує внутрішню потребу області в продовольчій рослинницькій продукції, а також яйцях, молоці та молочних продуктах.

Посівні площі сільськогосподарських культур регіону на сьогодні розподілені наступним чином: зернові та зернобобові культури займають 442,5 га ріллі; технічні – 350,1 га; кормові – 139,9 га; картопля та овочево-баштанні – 115,9 га (рис. 2).

Проте така тенденція не є сталою в часі. Протягом декількох останніх років на території Житомирщини стало спостерігатися тенденція до постійного збільшення частки зернових та зернобобових культур у структурі посівних площ. На сьогодні серед агроландшафтів регіону збільшуються площі під технічними, зокрема олійними культурами у зв'язку з їх фінансовою рентабельністю та підвищенням попиту на ринку відповідно. Серед зернових та зернобобових культур

переважає озима пшениця, кукурудза на зерно, ячмінь, жито, овес, гречка, просо, квасоля, горох. У структурі технічних культур переважають соя, соняшник, цукровий буряк, ріпак тощо.

Рис. 2. Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур Житомирської області

Як уже зазначалося раніше, на території Житомирщини у структурі виробництва сільськогосподарської продукції лівова частка належить галузі рослинництва (83,1%), в той час як тваринницька галузь розвинута лише на 16,9%

Виробництво сільськогосподарської продукції забезпечує 1300 аграрних підприємств різних форм господарювання та 171,8 тис. особистих селянських господарств. За темпами виробництва аграрної продукції Житомирська область займає проміжне 13 місце серед областей України, а індекс виробництва складає 106,8%.

У структурі виробництва продукції сільського господарства частка продукції рослинництва, виготовленої аграрними підприємствами, становить 67,4%, а господарствами населення – 32,6% (табл. 2). Серед сільськогосподарських підприємств найбільш поширеними є фермерські господарства, кількість яких протягом останніх років невідмінно зростає.

Потребу області у продукції тваринництва у переважній кількості забезпечують господарства населення, зокрема 71,3%, в той час як аграрні підприємства – лише на 28,7% (табл. 2). Сільськогосподарські підприємства різних форм господарювання спеціалізуються на вирощуванні, в основному, зернових та технічних культур, а приватні селянські господарства – на виробництві картоплі, овочів та плодово-ягідних культур.

Виробництво валової продукції сільськогосподарськими підприємствами Житомирщини становить 29027,5 млн. грн., а особистими селянськими господарствами – 18684,2 млн. грн. (рис. 3).

Таблиця 2

**Структура продукції сільського господарства за категоріями виробників
Житомирської області**

Продукція сільського господарства	Структура виробників сільськогосподарської продукції, %	
	підприємства	господарства населення
Продукція рослинництва	67,4	32,6
Продукція тваринництва	28,7	71,3

Рис. 3. Виробництво валової продукції групами виробників Житомирської області

За обсягами виробництва сільськогосподарської продукції Житомирська область належить до регіонів із середнім рівнем розвитку, оскільки її частка у виробництві продукції рослинництва і тваринництва складає 4,3%. За цим показником Житомирщина поступається таким сусіднім областям як Вінницька (9,4%), Київська та Хмельницька (6,5%), а також Чернігівська (5,3%). Меншу частку за Житомирську у загальному виробництві продукції сільського господарства має Волинська (2,7%) та Рівненська (2,9%) області (табл. 3).

Розглядаючи частку Житомирської області у загальному виробництві в розрізі основних сільськогосподарських культур, встановлено, що частка регіону у забезпеченні зерновими культурами складає 4,0%, цукровими буряками – 7,1%, картоплею – 8,9%, овочами – 4,8%.

Встановлення ефективності використання агроландшафтів певного регіону передбачає не лише визначення їх продуктивності шляхом аналізу вартості валової продукції з одиниці площі, а й обіг самих сільськогосподарських угідь на ринку земель.

З часу відкриття ринку земель для юридичних осіб середня вартість одного гектара сільськогосподарських земель суттєво зросла, особливо для земельних

ділянок з цільовим призначенням: для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика частки регіонів у загальному виробництві продукції сільського господарства

Область	Частка регіону у загальному виробництві продукції сільського господарства, %
Житомирська	4,3
Волинська	2,7
Вінницька	9,4
Київська	6,5
Рівненська	2,9
Хмельницька	6,5
Чернігівська	5,3

Розглядаючи вартість земельних ділянок сільськогосподарського призначення за регіонами України, ми бачимо суттєву різницю у їх числових значеннях (рис. 4).

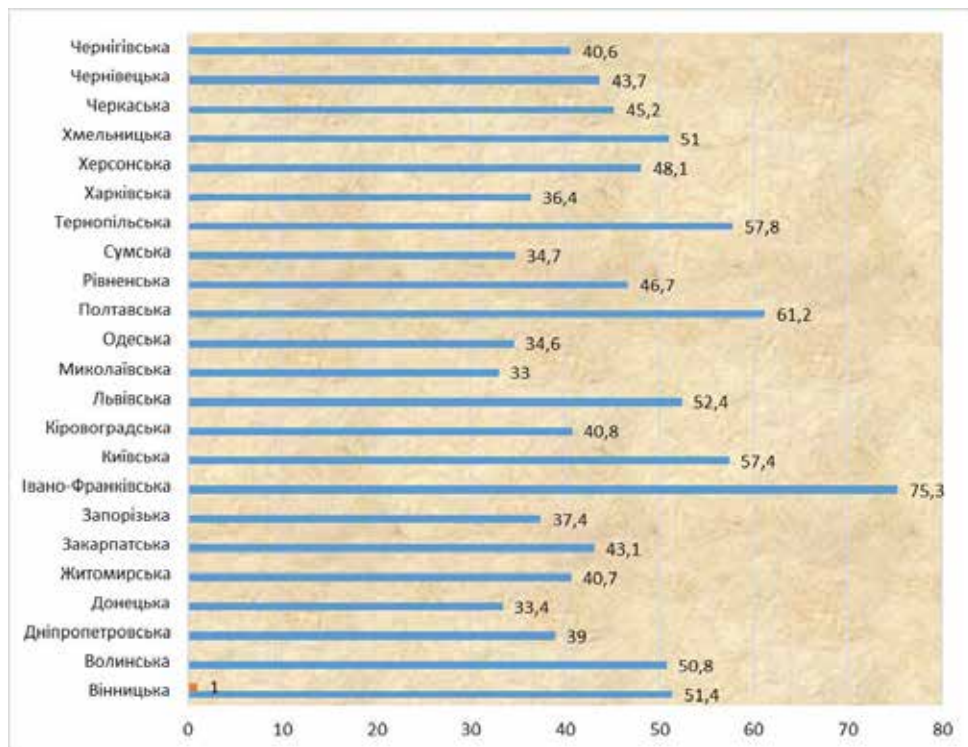

Рис. 4. Ціни на сільськогосподарські землі в розрізі регіонів України, тис. грн/га

Зокрема найвища вартість за один гектар землі спостерігається у Івано-Франківській області в розмірі 75,3 тис. грн/га. Також високі показники вартості характерні для Полтавської (61,2 тис. грн/га), Тернопільської (57,8 тис. грн./га), Київської (57,4 тис. грн/га) та Львівської (52,4 тис. грн/га) областей.

Найнижчі ціни на землю сільськогосподарського призначення характерні для Миколаївської (33,0 тис. грн/га), Донецької (33,4 тис. грн/га), Одеської (34,6 тис. грн/га) та Запорізької (37,4 тис. грн/га) областей.

Ринкова вартість земельної ділянки формується з урахуванням багатьох факторів, основними з яких є місце розташування цієї ділянки та розмір нормативної її грошової оцінки. Важливими також є переважаючі типи ґрунтів з певною природною родючістю. Саме тому сформувався такий розподіл цін на земельні ділянки за областями України, де Житомирська область займає проміжне місце з наближенням до низької вартості (40,7 тис. грн/га) (рис. 4).

Південно-східні регіони України, навіть попри наявність високо родючих ґрунтів, характеризуються найменшими цінами на гектар землі через ведення на їх територіях бойових дій. Безпекові показники є найвищими у західних областей нашої держави, тому і ринкова вартість угідь, відповідно, є найвищою.

Податкові надходження від використання сільськогосподарських земель також суттєво відрізняються за регіонами України.

Найбільші податки у бюджет отримують громади Дніпропетровської (430 грн/га) та Чернівецької (165 грн/га) областей, найменші – громади Херсонської (6 грн/га), Донецької (16 грн/га), Запорізької (43 грн/га), Чернігівської (46 грн/га) та Сумської (53 грн/га) областей. Тобто за цим показником також прослідковується чітка залежність розміру грошових надходжень у бюджет області від приналежності її до зони активних бойових дій. Житомирська область також характеризується низьким рівнем податків від користування сільськогосподарськими землями, близько 62 грн/га землі (рис. 5).

Висновки і пропозиції. Вивчаючи ґрунтово-кліматичні умови функціонування агроландшафтів Житомирської області, встановлено, що вони є досить оптимальними для ефективного ведення сільськогосподарського виробництва. Саме тому у структурі земельного фонду регіону переважають сільськогосподарські землі, з яких найбільшу частку становить рілля – 1112,7 га. Посівні площі в основному зосереджені під зерновими та зернобобовими культурами (442,5 тис. га). Проте протягом останніх декількох років попитом на ринку продукції рослинництва користуються технічні культури, які займають на сьогодні 350,1 тис. га сільськогосподарських угідь Житомирщини.

Сільськогосподарську продукцію виготовляють підприємства області та господарства населення. Зокрема у галузі рослинництва питома вага у процесі виробництва є більшою у аграрних підприємств, а у галузі тваринництва – навпаки, у особистих селянських господарств. У грошову еквіваленті функціонування сільськогосподарських підприємств є значно ефективнішим, оскільки виробництво валової продукції становить 29027,5 млн. грн. у порівнянні з приватними господарствами – 18684,2 млн. грн.

Загалом Житомирська область займає проміжне місце за часткою регіону у виробництві сільськогосподарської продукції.

Рис. 5. Податкові надходження від використання с.-г. земель в розрізі областей України

При вивченні стану ринку агроландшафтів Житомирської області ми визначили, що регіон характеризується середнім рівнем цін на сільськогосподарські землі, зокрема 40,7 тис. грн/га, порівняно з іншими областями України, а надходження податків у місцеві бюджети від користування угіддями знаходиться на рівні нижче середнього. Такі показники свідчать про задовільний рівень використання агроландшафтів регіону та вимагають оптимізації управління земельними ресурсами Житомирської області.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Визначник еколого-генетичного статусу та родючості ґрунтів України: навч. посіб. / Полупан М.І., Соловей В.Б., Кисіль В.І., Величко В.А. К.: Колобій, 2005. 304 с.
2. Гнатенко О. Ф., Капштик М. В., Петренко Л. Р., Вітвицький С. В. Ґрунтознавство з основами геології : навчальний посібник. К.: Оранта, 2005. 648 с.
3. Добряк Д.С., Бамбіндра Д.І. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах. К.: Урожай, 2006. 334 с.
4. Камінський В.Ф., Сайко В.Ф. Стратегія оптимізації використання земельних ресурсів в агропромисловому виробництві України в контексті світового стабільного розвитку. Вісник аграрної науки. № 3. 2014. С. 5–10.
5. Ласно О.О., Шевчук С.М., Онішко В.В. Оцінка стану агроландшафтів за показниками розораності та антропогенного навантаження шляхом картографічного моделювання. Таврійський науковий вісник. 2022. № 128. С. 375–382.

6. Михасюк Р.І. Регулювання земельних відносин. Львів: Укр. Технології, 2002. 248 с.

7. Оптимальні шляхи зниження показника розораності українських земель. Суперагроном. 2024. URL: <https://superagronom.com/news/14738-u-naan-pazvali-optimalni-shlyahi-znijennya-pokaznika-rozoranosti-ukrayinskih-zemel> (дата звернення: 08.09.2025).

8. Про державний контроль за використанням та охороною земель: закон України від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text> (дата звернення: 08.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025

Дата публікації: 05.12.2025